

Görsel iletişimin tarihi, kültürel ve estetik nesnesi olan Diyarbakır surları ve sembolik motifleri

F. Evren DAŞDAĞ¹

¹ Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fak. .Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Diyarbakır

Makale Gönderme Tarihi: 02.11.2016

Makale Kabul Tarihi: 03.01.2017

Öz

Diyarbakır'ın Dünya'ca ünlü surları, bir açık hava müzesi niteliğindedir. Çünkü surların üzerinde farklı uygarlık vedinlereait kabartmalar, kitabeler, kazımlar ile yapılan sayısızsembolik motif yer almaktadır. Bu sembolik motiflerin zengin düşünsel ve duygusal içerikleri vardır. Her içerik izleyene bir mesaj iletmektedir. Bu şekilde surlar ve onu izleyenler arasında bir çeşit iletişim kurulmaktadır. Bilindiği gibi iletişim, iki sistem arasında gerçekleşen duygu, düşünce ve bilgi alışverişidir. O halde kurulan bu iletişim ile insanın ve toplumun gelişimine katkı sağlandığı da söylenebilir.İnsanın, toplumun gelişiminin göstergelerinden biri de güzel sanatların varlığıdır. Zaten güzel sanatlar amaçların ve olayların, yetenek ve hayal gücü kullanılarak ifade edilmesi ve başkalarına iletilmesine yönelik yaratıcı bir etkinliktir. Günümüzde güzel sanatların görsel sanatlar adıyla anılmasının nedenlerinden biri de görsel iletişim kurmasından kaynaklanmaktadır. Görsel sanatların içinde yer alan taş işleme sanatı da, tasarımı biçimlendirendir. Bu tasarımlar ise gönderici ve alıcı arasındaki iletişimi sağlayandır. Yani çift taraflı etkileşimde ortak bir düldür. Bu bağlamda üzerindeki sembolik motiflerle Diyarbakır surlarının "görsel iletişimin estetik nesnesi" olduğu söylenebilir. Sembolik motifler görsel iletişimi oluştururken, farklı coğrafya ve kültürlerde benzer anlamlar da taşımaktadır. Böyleliklesembolik motiflerle bezeli Diyarbakır surlarınınhem milli hem evrensel değerlere sahip olduğu söylenebilir. Sözü edilen değerleri içeren surlar bu bağlamda; sadece iletişim kurmada değil, kültür aktarımında da önemli bir rol oynamaktadır.

Bu makalede öncelikle, tarih, kültür ve iletişim nesnesi olan, Diyarbakır surlarındaki sembolik motiflerin neler olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, tarihe ışık tutan, zengin anlamlar içeren, estetik değerler taşıyan ve etkili iletişim ögesi olan sembolik motiflerin izleyenlere ne mesajlar ilettiği açıklanmaktadır.

Bu makalenin amacı, milli veevrensel değerleri barındıran Diyarbakır surlarına ve üzerinde yer alan sembolik motiflere ilişkin farkındalık oluşturmaktır. Kültürel, estetik değerlerimizle ilgili duygu ve düşünceleri güçlendirmektir. Çağlara seslenen etkili iletişim öğeleri olan sembolik motiflerin, genç kuşaklara esin kaynağı olmasını ve yeni ufuklar açmasını sağlamaktır. Bunun sonucu olarak, yapılacak araştırmaların, üretilecek zanaat ve sanat eserlerinin, Diyarbakır'ın ve dolayısıyla Türkiye'nin tarihsel, kültürel ve sanatsal zenginliğinin, Dünya'ya tanıtılmasında payı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır surları; sembolik motifler; görsel iletişim; kültür; estetik

Giriş

Tarih boyunca insanların; istek, inanç ve duygularını ifade etmek amacı ile birtakım biçimlere başvurması ilk çağlarda başlamış, her türlü yaşam evresince sürmüş ve günümüze kadar devam etmiştir. Her topluluğun kendine özgü bir sanat üslubu geliştirmiştir. Bunun nedeni toplumların kültürel farklılıklarıdır (Kavuncuoğlu, 2003). Kültürün içinde dil, inanç ve töreler bulunur. Çünkü bunların tümü bir toplumun ortak değerlerini oluşturur. Sanat ise, kültür kaynağından beslenen bir özelliğe sahiptir. Çünkü sanatçı üreteceği eserlerini önce yerel veya yöresel kültürleriyle oluşturur, daha sonra evrensel kültüre ulaşmaya çalışır (Tepecik, 2002).

Yerelden evrensel ulaşmış kentlerimizden biri olan Diyarbakır, Anadolu'da binlerce yıldan beri bir çok medeniyetin canlı izlerini taşıyan bir tarih, kültür ve sanat hazinesidir. M.Ö. 10.000 yıllarında Çayönü'nden başlayıp günümüze kadar gelen, hem bölgede hem de dünya tarihinde önemli roller oynayan bir çok uygarlık, bu yörede değerli eserler bırakmışlardır. Bu eserlerin başında "Diyarbakır Surları" gelir.

Beysanoğlu (1999) ve Değertekin'in (1999) de belirttikleri gibi Diyarbakır Surları yapıldıkları dönemden (Roma İmparatorluğu, II. Konstantinus. M.S. 349) bugüne, her şeye rağmen fazla tahrip olmadan gelebilmiştir. Surlarda Roma, Bizans, Arap, Türk-İslam, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait son derece güzel ve birer sanat eseri olan burçlar, kapılar, kabartma ve figürleri bir arada görmek olasıdır. Bu yapıtların hem tarihi özelliği, hem de o dönemlere ait düşünce sistemi, sanat zevki, bitki ve hayvan zenginliği bakımından önemi vardır. Anadolu tarihinin en önemli kültürel miraslarından biri olan Diyarbakır surlarının önemi ve estetik değeri, üzerinde taşıdığı bitkisel, figüratif motifler ve kitabeleri oluşturan kaligrafik unsurlardan kaynaklanmaktadır. Ayrıca Diyarbakır surları tarihi, kültürel ve estetik değerleri ile insanüstü emek, tasarım ve uygulamaya sahiptir.

Diyarbakır surlarının taş işçiliğini büyük bir sanat haline getiren önemli özelliklerinden biri de taş süslemeciliğidir. Geçmiş dönemlerin taş ustaları kullandıkları malzemeleri ve ortamları göze en hoş gelecek şekilde süslemeyi ve kendilerine has sanat anlayışı ile biçimlendirmeyi sorumluluğun ötesinde; doğal bir tutku olarak yapmışlardır. O dönemin taş ustalarının, süslemeleri ile taşı taş olmaktan çıkarıp, bir büyük sanat eseri haline getirmeleri, Diyarbakır surlarını bir açık hava müzesine dönüştürmüştür (Atan, 2004).

Yöntem

Bu çalışmada yüzyılların tarih, sanat ve kültür değerlerinin tanıdığı olan Diyarbakır surlarınınüzzerinde yer alan sembolik motiflerdeki zengin düşünsel ve duygusal iletiler incelenmiştir. Araştırma genel tarama yöntemi olan survey ile yazılı ve görsel kaynaklar incelenerek, hazırlanmıştır.

Diyarbakır surlarındaki sembolik motifler

Diyarbakır surlarının sembolik motiflerindeki düşünsel ve duygusal içerikleri açıklamadan önce, iletişim, motif ve sembol sözcüklerinin tanımlanması gerekir.

İletişim ve sanat

İnsanlık tarihinin başlangıcından beri "iletişim" ve "sanat" hep birlikte anılmıştır. Çünkü insanlar dünyadaki varlıklarını sürdürebilmek ve geliştirebilmek için doğayla ve diğer insanlarla iletişim kurmuştur. İletişim iki sistem arasında gerçekleşen duygu, düşünce, bilgi alışverişidir. Kurulan iletişim insanın, doğanın ve toplumun gelişimine katkı sağlamıştır. İnsanın, toplumun gelişiminin göstergelerinden biri de güzel sanatların varlığıdır. Zaten güzel sanatlar amaçların ve olayların, yetenek ve hayal gücü kullanılarak ifade edilmesi ve başkalarına iletilmesine yönelik yaratıcı bir etkinliktir. Günümüzde güzel sanatların görsel sanatlar adıyla anılmasının nedenlerinden biri de görsel iletişim kurmasından kaynaklanmaktadır (Daşdağ, 2013). Görsel sanatların içinde yer alan taş işleme sanatı da, tasarımı

biçimlendirendir. Bu tasarımlar ise gönderici ve alıcı arasındaki iletişimi sağlayandır. Yani çift taraflı etkileşimde ortak bir dildir. Bu bağlamda üzerindeki sembolik tasarımlarla Diyarbakır surlarının “görsel iletişimin estetik nesnesi” olduğu söylenebilir.

Motif

Motifler süslemenin ana unsurudur. Kültür ve sanat alanında çoğu kez toplulukların gelenek ve göreneklerinin, zevk, anlayış ve inançlarının ifadesidir (Keskiner, 1989).Daha çok biçimlerine göre adlandırılan motifler içerik olarak da oldukça zengindir. Bu bağlamda Onuk (2000) motifin içeriğini şöyle açıklamaktadır: "En basit gibi görünen bir motif ardındaki binlerce yıllık bir kültür oluşumunu, gelenekleri, görenekleri, efsaneleri ve inançlarıyla yeni bir anlatım ve ifade zenginliği taşımaktadır" Motifler bitkisel, hayvansal vegeometrik olmak üzere sınıflandırılırken bir arada sembolik motifler adı altında incelenebilmektedir. Sembolik motiflerin sınıflandırılmasında ise motifin içeriği önem kazanmaktadır (Kavuncuoğlu, 2003).

Sembol

Çoruhlu (1995) ve Alp'in (2000) belirttikleri gibi sembol kelimesi tamamen anlamla ilgilidir. Duyularla anlaşılabilmesi ondan ancak zihinsel yorumlamalar yoluyla sonuç çıkarılabileceğini göstermektedir. Çıkarılacak sembolik anlam ise biçime bağlıdır. Semboller özellikle esinlendirildiği kaynağın özellikleri ve insan hayatının aşamalarının birleştirilmesi ile oluşmaktadır. Örneğin Türk süslemesinde çok önemli bir yeri olan ağaç motifi ele alınırsa, ağacın kışın yapraklarını dökmesine rağmen baharda yeniden yeşillenmesi, ölümden sonra hayatın sürekliliği olarak yorumlanabilmektedir. Tarihsel sanat eserleri incelenirken, yalnızca biçimleri ve oluşturuldukları dönem değil sanat eserinin anlam ve içerik boyutu da göz önünde bulundurulmalıdır. Sanat eserinin anlam ve içeriği ile ilgili ayrıntılar eserin sembolik anlam çözümlenmesi ile elde edilebilmektedir.

Her sembol oluşturulduğu döneme ait izler taşımaktadır. Bulunduğu ülkenin halkı için anlam taşımakta ve Tansuğ'un (1997, 114) deyişiyle "anonim bir kod sistemi" oluşturarak amacı ve mesajı herkes tarafından anlaşılabilir. Ancak zaman geçtikçe taşıdığı anlam unutulabilmekte ve yalnızca bir motif olarak kullanılabilir. Bu durumda bile sembolik geçmişi olan motif üzerinde yapılacak bir araştırma onun nereden geldiğini, neden o bölgede kullanıldığını ortaya koymaktadır. Buna göre sembollerin her durumda kültür aktarımına hizmet ettiği söylenebilir (Kavuncuoğlu, 2003).

Bu durumu Mülayim (1999); "Anadolu'nun kültürel yapısı dikine kesilmiş bir pasta dilimine benzeyen renkli katmanlardan oluşmuştur" diyerek açıklamaktadır. Öney (1983) ise "Sanat eserlerindeki belirli öğeler rüzgarın önüne katılmış tohumlar gibi, kıtaları ve yüzyılları aşarak yeni topraklarda aynı filizleri vermektedir" diye belirtir. Selçuklu sembolik motiflerinin en belirgin örneklerinden olan çift başlı kartal motifinin Anadolu'da, M.Ö.2000'li yıllarda Hititler tarafından dini, resmi bir arma olarak kullanılması veya Türk- İslam sanatında da yaygın olan kuş ve kartal motiflerinin orta Asya mitolojilerinden ve Şaman kültüründen kaynaklanması örnek olarak verilebilir. Hiçbir kültür çevresi yoktan var olmamaktadır. Bütün kültürlerin dayandıkları temeller ve kaynaklar olduğu gibi, beslendikleri özler ve dünya görüşleri de bulunmaktadır (Kavuncuoğlu, 2003).

Semboller üç grupta toplanabilir. *Geleneksel semboller*, kişiye ya da belirli toplumlara özgüdür. *Raslantısal semboller*, çok dar bir çevreye seslenmektedir ve onu ancak sembolün anlamını bilenler anlayabilecektir. *Evensel semboller* ise, bedenimizin, duygularımızın ve ruhumuzun özellikleriyle ilgilidir. Bu tür semboller tüm insanlar için geçerlidir, belirli bir kişiye ya da kişiler topluluğu ile sınırlanamazlar (Fromm, 1995, Akt. Tarlakazan, 2013). Bu açıklama ışığında Diyarbakır surlarındaki motiflerin hem geleneksel, hem de evrensel sembollerini içerdiği görülmektedir.

Diyarbakır Surları ve Sembolik Motifler

Tarihi estetik değerlere sahip Diyarbakır surlarını önemli kılan özellikler: İnsanüstü emek, tasarım ve uygulayış içermesi ve dikkat çekici estetik değerleri üzerinde taşımasıdır. Bu estetik değerler ise kitabeler, hayvan, bitki, insan ve geometrik motiflerdir. Diyarbakır surlarındaki figüratif, sembolik motifler kale kapıları ve önemli burçlar üzerinde yer almaktadır. Bunlar sıradan bir süslemenin ötesinde simgesel iletiler içeren kabartmalardır. Ortaçağ İslam dünyasında figüratif kabartmalar iki sembolik anlamı taşımaktadır. Birincisi figürlerin ilettiği siyasi iletidir. İkincisi ise figürlerin yer aldığı yapı ve yapının içindeki insanları koruyacağına dair anlamdır (Baş, 2006).

Diyarbakır surlarına bakıldığında figüratif rölyeflerin üzerinde sembolik içeriklerini açıklayıcı yazılara yer verilmediği görülmektedir. Bu durumda sembolik anlatımların halk tarafından anlaşılabilen, ortak bir dile sahip olduğu söylenebilir.

Surların üzerindeki rölyeflerle, aynı döneme ait yazıtların içerikleri incelendiğinde, bu figürlerin sembolik içeriklerini açıklamak daha kolaylaşmaktadır. Örneğin surlarda yer alan, hükümdarın kuvvet ve kudretini öven ifadeler, kutsal savaş kahramanı, dünyanın güneşi, insanlığın savunucusu gibi sembolik anlamları taşıyan atmaca ile görselleştirilmiştir (Baş, 2006).

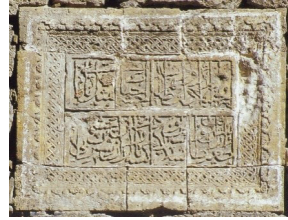
Figüratif rölyefler genellikle iki figürlü mücadele sahneleri şeklinde, bazen tek, bazen simetrik şekilde, çift betimlenmiştir. Mücadele sahnelerine örnek olarak Nur Burcu üzerinde yer alan kartal, tavşan mücadelesi verilebilir.

Figürler bazen tek taş üzerine işlenip, bu taşlar yan yana veya alt alta bir düzen içinde sunulmuştur. Bazen de iki değişik figürün çeşitli organlarının birleştirilerek kullanıldığı doğada var olmayan, fantastik, grifon, ejder gibi rölyefler şeklinde tasarlanmıştır.

Surlarda yer alan sembolleri aşağıda görüldüğü gibi gruplandırmak olasıdır.

- 1.Kufi kitabeler
- 2.İnsan figürü sembolleri (bağdaş kurmuş insan figürleri)
- 3.Hayvan figürü sembolleri (at, aslan, kuş, keçi, tavşan, boğa, kartal, gergedan)
- 4.Üsluplaşmış (fantastik) hayvan figürü sembolleri (çift başlı kartal, ejderha, akrep başlı insan vücutlu figür)
- 5.Bitkisel semboller (hayat ağacı)
- 6.Geometrik semboller (meander motifli, kare, iç içe daire motifli, yıldız, gamalı haç)
- 7.Astrolojik semboller (aslan)

Kufi kitabeler: Besmele ile başlar. Kimi zaman hükümdara övgüler yer alır, kimi zaman bir fetihten söz edilir. Bazen bir ayet yer alır. Bazen kitabenin yer aldığı burcun(duvarın) kimin tarafından yaptırıldığı veya onarıldığı tarihiyle belirtilir (Beysanoğlu, 1996).

Şekil 1. Kitabe. (Değertekin, 2003)

İnsan figürü sembolleri

Bağdaş kurmuş insan figürleri: Türk kültüründe bağdaş kurarak oturmak soylu insanlara özgü bir davranıştır. Örneğin Türk sanatında kağanlar her zaman bağdaş kurarak, hükümdar ise taht üzerinde önden görünür şekilde, dümdüz oturarak tasvir edilmekteydi Dümdüz oturmak, hiçbir tarafa eğilmemek ve dönmemek, hükümdara layık görülen bir duruş şekli olup, doğruluk ve adaleti sembolize etmektedir (Mülayim, 1999).

Hayvansal Semboller: Tarih boyunca Türk süslemelerinde her hayvanı bedensel özelliklerine göre değerlendirerek yorumlayan sanatçılar, hayvanları kuvvet, bereket, kötülük, iyilik gibi çeşitli kavramların sembolleri olarak kabul etmişlerdir. Hayvanların doğal görüntüleri değişik yorumlamalarla ve stilize edilerek yeni bir biçime dönüştürülmüştür.

Sembolik motifler incelenirken, motifin ortaya çıktığı dönem ve taşıdığı anlam arasında güçlü bağlantılar görülmektedir. Örneğin; hayvansal semboller incelenirken neden o anlamı taşıdığı ve diğer motiflerle birleştiğinde nasıl bir anlama kavuştuğu sorularına da cevap aramak gerekmektedir (Kavuncuoğlu, 2003).

At: Surlarda at betimlemesine Nur Burcu'nda rastlanmaktadır. Simetrik ve karşılıklı koşan atlar kabartma şeklinde yandan gösterilmiştir. Koşum takımları vardır ve kuyrukları düğümlüdür.

Şekil 2. At figürleri. (Değertekin, 2003)

Türk topluluklarında at, sahibinin arkadaşı ve en değerli varlığı olarak sayılmıştır. Binek ve kurban hayvanıdır. At figürü hem ölümün, hem de, savaşta yararları nedeniyle, kuvvet ve kudretin sembolü olarak kullanılmıştır. Ayrıca hükümdarlık, beylik veya taht sembolü de olmuştur (Saritaş). Şaman dininde at, törenlerde şamanın gökyüzüne çıkacağı bineği ve kurban hayvanı olarak önem kazanmıştır. Şamanat aracılığı ile yer altına ve öteki dünyaya geçebildiği için, at ayrıca ölümün de sembolü olarak kullanılmıştır. İslam dininde de Hz. Muhammed' in Mirac' a Burak isimli beyaz bir at ile çıktığı inancı İslamiyet'ten sonra da ata değer verilmesini sağlamıştır (Kavuncuoğlu, 2003). Eski Türkler yas alameti olarak atların

kuyruğunu kesmişler veya bağlamışlardır. Geçmişte bazı kabileler attan türediklerine inandıkları için atın türeme sembolü olduğu da bilinmektedir (Saritaş).

Aslan: Surlarda Nur, Selçuklu, Yedi Kardeş ve Ulu Beden burçlarında karşılıklı simetrik aslanlar yer almaktadır. Mardin Kapısı ve Dağkapı'da tek başına aslan figürüne, Yedi Kardeş ve Ulu Beden burçlarında ise kanatlı aslanlara rastlanmaktadır. Surlardaki aslanların bazı örnekleri kaplan ve parsa yakın görüntüler içermektedir (Baş, 2006).

Aslan Türk sanatında, özellikle hayvan mücadele sahnelerinde her zaman kazanan taraf olarak kullanılmış, böylece zafer, iyinin kötüyeye karşı galibiyeti ve kuvvet sembolü olmuştur. Aynı zamanda aslan güneş ve aydınlığı sembolize eder (Aktaş, 2003 ve Kavuncuoğlu, 2003). Aslan Türkler arasında, Budizm'den önce, alplik, yiğitlik, hükümdarlık hatta tanrı sembolü olarak da kullanılmıştır (Saritaş).

Surlarda yer alan aslan kabartmaları aynı zamanda koruyucu nitelikleriyle birer bekçi hayvan konumundadır (Baş, 2006). Aslan ayrıca Hz. Ali'nin de sembolüdür. Lakabı Haydar, sanı Esedullah'tır (Allah'ın aslanı).

Şekil 3. Aslan figürü. (Değertekin, 2003)

Kuş: Diyarbakır Surları'nda bazen tek, bazen değişik figürlerle birlikte yer alan kuşlar görülmektedir. Betimlemelerde kuşların türü net olarak anlaşılamamaktadır. En eski tarihli örnek Dağkapı'daki Abbasi dönemine ait bir hayat ağacının iki tarafında yer alan kaza benzer, kuşlardır. Dağ Kapı'da kapının güneyinde yer alan nişte kanatları açık, profilden işlenmiş bağımsız bir kuş figürü yer

almaktadır. Benzer şekildeki kuşlar Nur ve Melikşah burçlarında da görülmektedir (Baş, 2006).

Şekil 4. Kuşlar ve hayat ağacı.
(Değertekin, 2003)

Şamanizm' de dünyanın merkezinde bir hayat ağacının tepesinde, bir kartal ve bu kartalın çocuklarının da kuş şeklinde ağacın dallarında yer aldığı ve bu kuşların doğmayı bekleyen şaman ruhları olduğu inancı vardır. Anadolu Selçuklu dönemine ait birçok sanat eserinde görülen hayat ağacı, hayat ağacının tepesinde kartal ve dallarında kuşların bulunduğu kompozisyonların bu inancın etkisinde yapıldığı düşünülmektedir (Beksaç, 1998). Kuş ayrıca ölümün ve cennetin de sembolüdür (Sarıtaş).

Keçi: Diyarbakır surlarında yer alan keçi benzeri figürler doğadaki görünülerinden uzak, üsluba çekilmiş olarak betimlenmiştir. Örneğin Dağkapı'da yer alan keçi figürlerinin hilal biçimli boynuzları boğayı andırmaktadır. Ayrıca boyun kısmında hiçbir hayvan türüne benzemeyen bir şişkinlik bulunmaktadır

Şekil 5. Keçi figürü. (Değertekin, 2003)

Tavşan: İslam öncesi Türk kültüründe tavşan nadiren kullanılan bir figürdür. İslam sonrasında korkaklık ve ürkeklik sembolü olarak görülmüştür (Çoruhlu, 1994). Nur Burcu

üzerinde yer alan kartal, tavşan mücadelesini gösteren rölyef buna bir örnektir.

Boğa: Selçuklu Burcu'nda karşılıklı iki boğa ön ayakları üzerine kapaklanmış durumda yer almaktadır. Bedenleri yandan, başlarının dörtte üçü cepheden gösterilmektedir. Urfa Kapısı'nda da üstte yer alan kartal bir boğa başına basar gibi betimlenmiştir. Boğanın yenilen karşı gücü sembolize ettiği söylenebilir (Baş, 2006).

Kartal: Urfa Kapısı ile Melikşah ve Nur Burcu'nda kartal figürü yer almaktadır. Kartal hükümdarı sembolize ettiği için surlardaki kompozisyonların tepe noktasına yerleştirilmiştir. Kartal Türk sanatında dini, astrolojik ve hukuki bir sembol olup, korkulan ve saygı duyulan bir hayvan olmuştur. Şaman inancına göre de kartal, Gök Tanrı'nın kuvvetini ve kudretini sembolize etmektedir (Çoruhlu, 2001).

Gergedan: Gergedan figürü Dağkapı'dan Urfa Kapısı'na doğru devam eden surların günümüzdeki ilk burcu üzerinde kufi kitabenin başlangıcında yer almaktadır. İslam sanatında gergedan gücü sembolize etmektedir (Baş, 2006)

Üsluplaşmış (Fantastik) Hayvan Sembolleri:

Üsluplaşmış hayvan sembolleri, farklı türdeki varlıkların vücut parçalarının aynı gövdede birleştirilmesiyle oluşturulan, Dünya'da bulunmayan, ancak masal ve hikayelerde anlatılan doğa üstü güçlere sahip, fantastik varlıklardır. İnsanların, güçlerinin yetmediği konularda yardım almak, iyi ve kötüyü sembolize etmek amacıyla bu tür yaratıkları hayal ederek, sanat eserlerine yansıtıkları düşünülmektedir (Kavuncuoğlu, 2003).

Çift Başlı Kartal: Kartalın Türklerde koruyucu ruh kabul edildiği için özellikle silahlarda ve mimari yapılarda kullanıldığı düşünülmektedir. Genellikle kartalgöklerin hakimi olup, güç simgesidir. Koruyan ve egemenlik kuran iki ruhun ya da iki iktidarın güç birliği durumlarında iki kez artırılmış gücünü simgelemektedir. Orta Asya geleneklerine göre

üst düzey toplantılarda ortada hükümdar iki yanında da simetrik düzen içinde diğer kişiler yer almaktadır. Diyarbakır surlarında da merkezde görmeye alıştığımız hükümdarın yerini, onun simgesi durumundaki kartal figürü almıştır.

Şekil 6. Çift başlı kartal. (Değertekin, 2003)

Ejderha: Çift ejder Urfa Kapısı'nın dış yüzeyindeki kitabenin kenarlarında karşılıklı olarak kullanılmıştır. Ejder figürünün oluşturulmasında, temel çıkış noktasının yılan olduğu düşünülmektedir. Ejder figürü gökyüzü ve kainat, karanlık ve kötülükle mücadele ve gezegen sembolizmi gibi bir çok anlamda kullanılmıştır (Çoruhlu, 1995).

Şekil 7. Ejder. (Değertekin, 2003)

Akrep başlı insan vücutlu motif: Akrep başlı insan vücutlu bu sembolik motifinduruşu Selçuklular dönemi hükümdarlarının gibidir. Motifin, hem insan, hem de akrep kolları hareket halinde gösterilmektedir. Eski dönemlerde, Diyarbakır'da aşırı sıcaklığın etkisiyle akreplerin bolca yaşadığı bilinmektedir. Akrebin sokması ile can veren insanlar, akrep rölyefini surlara işleyerek ondan korunacaklarına inanmışlardır. Ayrıca akrepteki

gibi yoğun bir güce sahip olma sembolizmi anlamına da gelebilir.

Bitkisel Semboller: Süsleme sanatında da doğanın verdiği ilhamın etkisi büyüktür. Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra hareketli ve coşkulu hayvan figürleri azalarak, yeni din anlayışı ile uyumlu olduğu düşünülen bitkisel süslemeler daha çok kullanılmaya başlamıştır.

Hayat Ağacı: Ağaç yüzyıllar boyunca ana, koruyucu, ölümsüzlük, evren ve hayat sembolü olarak kullanılmıştır. Hayat ağacı da ebedi hayat isteğinin bir sembolüdür (Kavuncuoğlu, 2003). (Resim 4)

Geometrik Semboller

Doğa ilk insan için her zaman biçim ve anlam yönünden çıkış noktası olmuştur. Doğadaki en temel biçimler daire, kare ve üçgendir. Güneş ve ay; daire dağlar; üçgen biçiminin kaynağı olabilir. Örneğin daire motifi evrendeki düzen, birlik ve merkezîyetçiliğin sembolü diye düşünülebilir. Bu bağlamda surlarda yer alan geometrik motiflerde şu şekilde açıklanabilir.

Meander Motifi: Meander motifi adını, Büyük Menderes Nehri'nin sert köşeli kıvrımlar yaparak yön değiştirmesine olan biçimsel benzerliğinden almıştır. Su ve insan yaşamını sembolize eder (Ölmez 2001). Meander motifi, Türk sanatında aşık yolu, sarhoş yolu, sapak olarak da adlandırılmaktadır.

İç İçe Daire Motifi: Farklı boyutlarda iki dairenin, aynı merkez kullanılarak iç içe çizilmesi ile oluşan motiftir. Bu motifin gökyüzü ve kainat sembolü olduğu gibi Allah sembolü olduğu da düşünülmektedir (Karamağaralı, 1993).

Kare: Geometrik motiflerden kare; dört yön, dört ana mevsim, dört kozmik element (Güneş, Ay, gezegen, yıldızlar), dört temel element (ateş, su, toprak, hava), insan yaşamının dört safhasını (doğum, çocukluk, gençlik, ölüm) sembolize etmektedir. Böylelikle bu dünya ve evren üzerine düşünülmesini sağlamaktadır (Kılıç, 2013).

Yıldız: Yıldız motifi tüm kültürlerde görülmüş yaygın bir geometrik motiftir; çünkügeometrik oluşturulabilirliği yüksektir. İki üçgen birleştiğinde ya da dairenin bölünmesinin aşamalarında rahatlıkla elde edilebilmektedir. Genellikle merkezleri aynı olan üçgenlerin birleşimi ile oluşturulmuştur.

Şekil 8. Yıldız motifi. (Değertekin, 2003)

Gamalı Haç Motifi (Çarkı Felek): Surların üzerinde hıristiyanlık dönemine ait, uluslararası adı svastikaolan, gamalı haç,(çarkı felek) motifi bulunmaktadır. Kelime olarak sanskritçe'de "mutluluk getiren" anlamına gelir. Sembol olarak da güneş çarkı anlamına gelmektedir (<http://www.ihlsozluk.com/nedir.php?&q=swastika>). Hristiyanlıkta svastika haçın çengelli versiyonu olarak düşünülür. Svastika sembolü, İslam sanatlarında da görülmektedir.

Şekil 9. Gamalı haç. (Değertekin, 2003)

Bulgular

Tarihi, estetik değerlere sahip Diyarbakır surlarını önemli kılan özellikler: İnsanüstü emek, tasarım ve uygulayış içermesi ve dikkat çekici estetik değerleri üzerinde taşımasıdır. Bu estetik değerler ise kitabeler, hayvan, bitki ve insan motifleridir. Bütün motifler izleyicilerle görsel iletişim kurmakta, çeşitli mesajlar

iletmektedir.

Surlarda yer alan sembolleri aşağıda görüldüğü gibi gruplandırmak olasıdır.

- Kitabeler (kufi tarzı)
- İnsan figürü sembolleri (bağdaş kurmuş insan figürleri)
- Hayvan figürü sembolleri (at, aslan, kuş, atmaca, keçi, tavşan, boğa, kartal, gergedan)
- Üsluplaşmış (fantastik) hayvan figürü sembolleri (çift başlı kartal, ejderha, akrep başlı insan vücutlu figür)
- Bitkisel semboller (hayat ağacı)
- Geometrik semboller (meander motifi, iç içe daire motifi, kare, yıldız, gamalı haç)
- Astrolojik semboller (aslan)

Kufi kitabeler hem tarihi belgedir; hem de plastik olgunluğu ile surlara bir yücelik kazandırmaktadır. Taş üzerine yazılan kitabelermimariye hayat verdiği gibi izleyenlere hat sanatının zarıflığını yaşatmaktadır. Kufi yazının bitkisel bezemelerle bir arada şekillendirilmesi bu etkiyi daha da arttırmaktadır.

Diyarbakır surlarındaki figüratif, sembolik motifler kale kapıları ve önemli burçlar üzerinde yer almaktadır. Bunlar sıradan bir süslemenin ötesinde simgesel iletiler içeren kabartmalardır. Diyarbakır surlarına bakıldığında figüratif rölyeferin üzerinde sembolik içeriklerini açıklayıcı yazılara yer verilmediği görülmektedir. Bu durumda sembolik anlatımların halk tarafından anlaşılabilen, ortak bir dile sahip olduğu söylenebilir. Kabartmalar iki sembolik anlamı taşımaktadır. Birincisi figürlerin ilettiği siyasi iletidir. İkincisi ise figürlerin yer aldığı yapı ve yapının içindeki insanları koruyacağına dair anlamdır.

Surların üzerindeki rölyeferle, aynı döneme ait yazıtların içerikleri incelendiğinde, bu figürlerin sembolik içeriklerini açıklamak daha kolaylaşmaktadır. Örneğin surlarda yer alan, hükümdarın kuvvet ve kudretini öven ifadeler, kutsal savaş kahramanı, dünyanın güneşi, insanlığın savunucusu gibi sembolik anlamları taşıyan atmaca ile görselleştirilmiştir.

Bağdaş kurarak oturmak; soylu insanlara özgü bir davranış olarak bilinmektedir. Hiçbir tarafa eğilmemek ve dönmek, doğruluk ve adalet simgesi olma mesajını iletmektedir.

Figüratif rölyefler genellikle iki figürlü mücadele sahneleri şeklinde, bazen tek, bazen simetrik şekilde, çift betimlenmiştir. Mücadele sahnelerine örnek olarak Nur Burcu üzerinde yer alan kartal, tavşan mücadelesi verilebilir. Burada kartal güçlü, gözü pek, korkulan ve saygı duyulan hükümdarı sembolize ederken, tavşan korkak, ürkek ve yenik düşen güçsüz tarafı sembolize etmektedir. Aynı şekilde iri ve güçlü görünmesin rağmen, boğa figürü de yenilen tarafı sembolize etmektedir. Her hayvanı bedensel özelliklerine göre değerlendirerek yorumlayan geçmiş dönem sanatçıları, hayvanları kuvvet, kudret, bereket, kötülük, iyilik gibi çeşitli kavramların sembolleri olarak kabul etmişlerdir. Kuşlar doğmayı bekleyen iyi ruhları, at sahibinin arkadaşı ve en değerli varlığını, savaşta yararları nedeniyle kuvvet ve kudreti sembolize etmiştir. Ayrıca atöteki dünyaya geçebildiği için ölümün de sembolü olarak kullanılmıştır. Aslanözellikle hayvan mücadele sahnelerinde her zaman kazanan taraf olarak kullanılmıştır. Böylece zafer, iyinin kötüye karşı galibiyeti ve kuvvet, ayrıca koruyucu sembolü olmuştur.

Surlarda doğada görülebilen hayvanların dışında, farklı türdeki varlıkların vücut parçalarının aynı gövdede birleştirilmesiyle oluşturulan, doğaüstü güçlere sahip olan üsluplaşmış hayvan sembolleri de bulunmaktadır. İnsanların güçlerinin yetmediği konularda yardım almak, iyi ve kötüyü sembolize etmek amacıyla bu tür yaratıkları hayal ederek sanat eserlerine yansıtıkları düşünülmektedir. Bu fantastik yaratıklardan biri de çift başlı kartaldır. Kuvveti, göklerin hakimi olduğunu, koruyan ve egemenlik kuran iki ruhun yada iki iktidarın güç birliği ile iki kez artırılmış gücü simgelemektedir. Üsluba çekilmiş ejderha figürü de izleyenlere gökyüzü, kainat, karanlık ve kötülükle mücadele, gezegen sembolü olarak iletilmektedir.

Bitkisel motiflerden hayat ağacı; ana, koruyucu, ölümsüzlük, evren ve hayat sembolüdür ve ebedi hayat isteğini belirtir. Diğer sembolik bitkiler ile görkemli taşların bağrında, çiçeklerin naifliğinin, sıcaklığının ve güzelliğinin yattığı iletilmektedir.

Geometrik motiflerden kare; dört yön, dört ana mevsim, dört kozmik element, dört temel element, insan yaşamının dört safhasını sembolize etmektedir. Böylelikle bu dünya ve evren üzerine düşünmeyi sağlamaktadır. Daire Allah'ın, kainatın, gökyüzünün sembolüdür. Güneş çarkı da denilen gamalı haç ise; mutluluk, uğur, sonsuzluk ve ölüme karşı zaferin sembolüdür. Meander motifleri de su ve insan yaşamını sembolize eder.

Sonuç ve Öneri

Tarihi, estetik değerlere sahip, bir kültür varlığı olan Diyarbakır Surları, içinde bulunduğu şehri bir Dünya kenti haline getirmiştir. Elde edilen bulgular ışığında Diyarbakır surlarını önemli kılan özellikler, sıradışı emek, tasarım ve uygulamaya sahip olması, dikkat çekici estetik değerleri üzerinde taşımasıdır. Öte yandan üzeri sembolik motiflerle bezeli Diyarbakır surlarının görsel iletişim kurduğu insanların; düşünerek bağlantılar kurmayı, görerek sanatı anlamayı, dokunarak tarihi hissetmeyi, geçmişe tanık olmayı isteyecekleri düşünülmektedir. Tarihi anlamak, geçmişten güç almak geleceğe cesaretle ve umutla bakmayı sağlamaktadır.

Her sanat eseri toplumsal bir otobiyografidir. Bir toplum ortaya koyduğu veya sahip çıkıp, koruduğu sanat eserinin niteliğine göre, kendi otobiyografisini okuyabilir. O halde bir kültür varlığı ve estetik obje olan Diyarbakır surlarına daha fazla sahip çıkılması, daha ciddi bir şekilde koruma altına alınması gerekmektedir. Surlara özel bir önem ve güzellik kazandıran insan, hayvan ve bitki motifleri ile beraber kitabeler, özel kimyasal maddelerle, doğal ve insani şartlardan kaynaklanacak hasarlara karşı koruma altına alınmalıdır. Diyarbakır'ı bir "Dünya Kenti" haline getiren özellikleri, daha etkin bir kampanya ile ulusal ve evrensel bazda tanıtarak, turizm teşvik edilmelidir. Öte yandan,

Diyarbakır surlarındaki sembolik motiflerin içinde barındırdığı düşünsel ve duygusal zenginliği, kentin geleneksel el sanatlarına yansıtılarak, sahip olunan kültürel ve sanatsal değerlerin temelleri daha da sağlamlaştırılmalıdır. Yapılan araştırmalarda surlardaki sembolik motiflerin Diyarbakır'ın geleneksel el sanatlarından sadece kilimcilğinde yer aldığı görülmektedir. Bu noktada, valilik, belediye başkanlığı, ticaret ve sanayi odasının ortak çalışmaları ile çeşitli konferanslar, paneller, eğitici kurslar verilmelidir. Sembolik motiflerin çağdaş yorumlarla yenilenerek, geliştirilerek, günümüz kültüründe de yerini alması sağlanmalıdır. Çünkü toplumların gelişmesi ve çağın önüne geçmesi için kendi kültür ve sanat değerlerinin bilincinde olması çok önemlidir.

Kaynaklar

- Aktaş, S., (2003). Seramik sanatı eğitiminde görsel ve düşünsel kavramların yaratıcılığa katkıları, Ankara. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Alp, Ö., (2000). Konya ve yöresi kilimlerinde sembolik motifler”, Ankara, Gazi Üniversitesi Uygulamalı Resim Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Atan, A., (2004). Tarihi estetik değerleriyle Diyarbakır surları, *1. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlı'ya Diyarbakır Sempozyumu*, Diyarbakır Valiliği. 20-22 Mayıs.
- Baş, G., (2006). Diyarbakır'daki İslam dönemi mimarisinde süsleme, Van.Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Beysanoğlu, Ş., (1996). Anıtları ve kitabeleri ile Diyarbakır tarihi, **C.I**. Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları.
- Çoruhlu, Y., (1995). Türk sanatında hayvan sembolizmi, Seyran Yayınları, İstanbul.
- Çoruhlu, Y., (1994). Türk sanatında görülen tavşan figürlerinin sembolizmi, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 92, Ankara, Ağustos, 26.
- Çoruhlu, Y., (2001). Türk mitolojisinin ana hatları, İstanbul.
- Daşdağ, E., (2013). Görsel iletişimin estetik nesnesi: seramik tasarımlar. *İletişimde Tasarım Tasarımda İletişim Konulu Uluslararası Sempozyum*, Dumlupınar Üniversitesi. 24-26 Ekim. Kütahya.
- Değertekin, H., (1999). Diyarbakır surlarının bugünkü durumu, *Diyarbakır Müze Şehir*, İstanbul, YKY.
- Değertekin, H., (2003). *Diyarbakır Surları Kitabeler ve Kabartmalar*, Diyarbakır, Diyarbakır Tanıtma Kültür ve Yardımlaşma Vakfı Yayınları.
- Elbek, G., (1986). Anadolu Motifleri Sergisi Kataloğu, İzmir, Resim Heykel Müzesi.
- Kavuncuoğlu, P. A., (2003). Selçuklu dönemi Konya ve yöresi: çini ve seramiklerdeki sembolik motiflerin günümüz kültür ve sanat eğitimindeki yeri ve önemi, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Keskiner C. (1989). Hatai / Türk Süsleme Sanatlarında Stilize Çiçekler, İlke basın yayın, İstanbul
- Kılıç, E., (2013). Gelenekten çağdaş yaratımlara: Tasarımda iletişim ve uygulama örnekleri, *İletişimde TasarımTasarımda İletişim Konulu Uluslararası Sempozyum*, Dumlupınar Üniversitesi, 24-26 Ekim. Kütahya.
- Sarıtaş, S. TÜBA., (2016). Türk mitolojisinde hayvanlar. Ulusal açık ders malzemeleri. www.acikders.org.tr/course/view.php?id=58
- Tarlakazan, E., (2013). Kütahya iline ait sembolleşmiş mekan ve ürünlerin kültür aktarımındaki yeri ve önemi, *İletişimde TasarımTasarımda İletişim Konulu Uluslararası Sempozyum*, Dumlupınar Üniversitesi. 24-26 Ekim, Kütahya.
- Tepecik, A., (2002). Olimpiyat piktogramlarının (sembollerinin) iletişimdeki yeri ve önemi, *Beden eğitimi ve spor bilimleri dergisi*, Ankara.

<http://www.ihlsozluk.com/nedir.php?&q=swastika>
erişim tarihi: Ocak 2012

Diyarbakir wals with its visual communication history, culture and aesthetics and symbolic motifs

Extended abstract

Diyarbakir's world famous majestic walls crowned by eighty two towers is considered as an open-air museum. On the walls countless reliefs, inscriptions, sgraffitos on different civilizations and religions from Paganism, Judaism, Christianity and Islam are inscripted. These symbolic motifs have rich intellectual and sentimental content. Each motif conveys a message. These motifs is a way of communication between the Diyarbakir walls and people. Communication is the exchange of information, feelings and opinions between two systems. It is considered that communication contributes to the development of the society. One of the indicators of social development is the presence of fine arts in a society. Fine arts is the expression and communication of the facts and events through using skills and imagination. At present the rationale behind the consideration of the fine arts as visual arts is it's establishment of visual contact. The stone carving art as part of the visual arts is also a form of design. The design is the key for communication between the sender and receiver. In other words it is a common language in the mutual interaction. In this context, the Diyarbakir walls with its symbolic motifs are considered as the aesthetic object of the visual communication. While symbolic motifs form visual communication they carry similar meanings in different cultures and geographies. Thus, the Diyarbakir walls decorated with symbolic motifs have both national and universal values. The walls with its symbolic motifs play an important role not only in communication but also cultural transmission. This study is prepared through examining the written and visual resources and the general screening survey method. The article first reports what the symbolic motifs on the Diyarbakir walls are. Then it explains what messages are conveyed through symbolic motifs that carry aesthetic elements, have rich content and shed light to history as an effective communication medium.

1. Kufi inscriptions, 2. Human figure symbols (cross legged human figures), 3. Animal figure symbols (horse, lion, bird, goat, rabbit, bull, eagle, rhino), 4. (Fantastic) animal figure symbols (double-headed eagle, dragon, scorpion-headed figure of a human body), 5. Floral symbols (the tree of life), 6. Geometric symbols (meander motif, square, nested circle motif, star, swastika), 7. Astrological symbols (the lion)

Kufi inscriptions are both historical documents and a glory given to the walls with plastic maturity. Kufi inscriptions start with the name of Allah as the most merciful and the most compassionate. Inscriptions include either the praise of a king, or a conquest, or a verse from Quran. Sometimes, the inscription on a tower indicates the date when the tower is built and by whom.

Figurative symbolic motifs on the Diyarbakir walls are located on the door of the walls and major towers. These are reliefs that contain symbolic messages beyond the

ordinary decoration. They involve both political messages conveyed by the figures and also indicate figures on the building will protect the building and the people living there.

One of the reliefs is a cross-legged figure sitting bolt upright. The figure conveys the message of nobility, justice and fairness.

Figurative reliefs are depicted usually in the form of a fighting scene of two figures. Sometimes they are depicted as single, couple or symmetrical. The fighting scene between the eagle and rabbit can be given as an example of a fighting scene. Here the eagle represents the powerful, feared and respected king while the rabbit is a symbol of a coward and defeated party.

Ancient artists evaluated each animal according to their physical characteristics and considered animals as the symbol of power, strength, fertility, evil and good. Birds symbolize good spirits waiting to be born, horses as the friend and most valuable asset of the owner symbolize the power and the strength because of their benefits in the war. Also horses are used as the symbol of death as they can pass on to the other world. Lions are especially used in animal fighting scenes as the ultimate winners. Thus, lions have been the symbol of power and protection and also the victory of the good over the evil.

In addition to the natural animal figures fantastic animal figure genres that contain body parts of different creatures that represent supernatural powers are seen on the walls. It is assumed that in matters when people feel helpless they imagine these sorts of creatures to get help and reflect into their art. These figures are also assumed to symbolize the good and the evil. One of these fantastic creatures is a double-headed eagle. It symbolizes a double strengthened power of two souls or the joint forces of the authority as the sovereign of the earthly skies. Dragon figure genre represents the sky, universe, the fight between dark and evil and the planet.

The tree of life as a floral motif is the symbol of mother, protection, immortality, the universe and life and represents the desire of eternal life.

The square as a geometric motif symbolizes four directions, four seasons, four cosmic elements, four basic elements and the four stages of human life. Thus the motif provides a reflection on the world and the universe. The circle symbolizes the God, the universe and the sky. The sun wheel, also known as the swastika is the symbol of happiness, luck, eternity and victory over death. The meander motif symbolizes water and human life.

The purpose of this article is to create an awareness on the Diyarbakir walls that contain national and universal values and its symbolic motifs. The paper aims to strengthen our thoughts and feelings about our cultural and aesthetic values. The study also intends these ageless symbolic motifs as an effective communication medium to inspire the younger generations in opening new horizons. As a result, this study could provide a framework for future studies, future art work and introducing the historical, cultural and artistic wealth of Diyarbakir and Turkey to the world.

Keywords: *Diyarbakir walls, visual communication, symbol, motif, aes*